

KELÂM VE AKÂİD AYRIMININ TEORİK ARKA PLANI

THE THEORETICAL BACKGROUND OF THE DISTINCTION BETWEEN KALÂM AND AQĀ'ID

Muhammed Boşnak

Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü

Res. Assist., Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Basic Islamic Studies

mbosnak@kmu.edu.tr

[0000-0002-1857-4446](https://orcid.org/0000-0002-1857-4446)

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>Hikem</h1> <p>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi <i>Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences</i> Mart/March 2024 Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue: 1</p>			
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	28.08.2023	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	13.03.2024
Yayın Tarihi <i>Published</i>	29.03.2024	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Muhammed Boşnak, “Kelâm ve Akâid Ayrımının Teorik Arka Planı”, <i>Hikem</i> 2/1 (2024), 1-15.		

Öz: Kelâm ilminin dinî ilimler içerisindeki yeri eski bir tartışma konusudur. Onun tümelliği filozoflar ve kelâmcılar arasında tartışılmıştır. Fârâbî kelâmı “sınırları şeriat koyucu tarafından belirlenmiş emir ve yasaklara yönelik itirazları savuşturan ilim” olarak tarif etmiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111) ise *el-Munkız’* da kelâmı *Ehl-i Sünnet akâdesini olduğu hâl üzere muhafaza eden ve bidatçilerin onu bulandırmasına engel olan ilim* olarak tanıtmıştır. Ancak *el-Mustasfâ’* da kelâmın *mevcudu inceleyen küllî bir ilim* olduğunu iddia etmiştir. Müteahhir dönemde ise bu kapsam biraz daha genişletilmiş ve konunun *akâdelere taalluku bakımından ma’lûm* olduğu söylenmiştir. Çünkü kelâm doğru bir akâde tesis etmek amacıyla ma’lûm kapsamına giren her şeyi incelemektedir. Böylece kelâmın konusu ve gayesinin akâde ile ne denli ilişkili olduğu tarihsel süreç içerisinde farklı şekillenmiştir. Bu tartışmaların merkezinde kelâmın cedelî bir âlet ilmi mi yoksa gerçekten tümel ve hakikat araştırması olan bir ilim mi olduğu sorunu bulunmaktadır. Çünkü ispat eden ilmin mahiyeti, ispatlanan akâdenin mahiyetini etkileyecektir. Dolayısıyla kelâmın akâide indirgenmesi bir bakıma onun ispatlama işlevini tartışmaya açmaktadır. Bu problemin çözümü kelâm ilminin akâid ile ilişkisinin ortaya çıkarılması ile çözülecektir. Çünkü kelâm ve akâid arasındaki girift ilişki yukarıdaki probleme kapı aralayan bir mahiyete sahiptir. Söz gelimi bu ilimlerin aynı işleve sahip olup olmadıkları önemli bir sorundur. Yine aynı işleve sahipeler, neden aynı işleve sahip iki ayrı ilim bulunduğu çözülmesi gereken bir problemidir. Ayrıca bunlar ayrı iseler sınırlarını neyin belirlediği ve ortak yanlarının ne olduğu gibi sorunlar bulunmaktadır. Bunların kısmen veya tamamen çözülmesi ile iki disiplin arasındaki ilişki ortaya çıkmış olacaktır. Bu makale bu problemlerin çözümü adına kelâm ve akâidin ilke, konu, problem, gaye ve yöntem yönünden ortak ve muhtelif olduğu noktaları ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Akâide, Akâid, İştirak, Konu, İlke.

Abstract: The place of the science of kalâm in religious sciences is an old debate. Its universality has been debated among philosophers and theologians. Al-Fârâbî defined kalâm as a science that repels the objections against the orders and prohibitions, the boundaries of which are determined by the shâri’ (law maker). al-Ghazâlî, on the other hand, introduced kalâm in *al-Munkidh* as a science with the aim of preserving the aqîdah (creed) of Ahl al-Sunnah as is and preventing bid’ah (innovation) to muddle it (aqîdah) up. However, in *al-Mustasfâ*, he claimed that kalâm is a universal science that examines the existence. This difference in his thoughts may be due to the nature of these works or because of the the confusion about the nature of ‘ilm (science). However, it can be said that this confusion has been relatively resolved in the late period. Because in the late period, it has been accepted that the subject is “ma’lûm (the known) in terms of being related to creeds. Since kalâm examines everything that falls within the scope of ma’lûm in order to establish a correct creed. At the center of these discussions is the question of whether kalâm is a science of an argumentative instrument or really a universal and truth-seeking science. With this aspect, the discussions make the proven aqîdah a matter of discussion. Therefore, the reduction of kalâm to aqâ’id opens its proving function to discussion. On the other side of the discussions about the nature of kalâm, there is the problem of its relation to aqâ’id. As a matter of fact, whether kalâm is aqâ’id or a science that defends it will be fully understood by clarifying its relationship with aqâ’id. Moreover, there are problems worthy of investigation on this side of the issue as well. For example, it should be clarified why there are two separate sciences with the same meaning. In addition, if they are separate, problems such as what determines their boundaries and what their commonalities are essential questions to be asked for the relationship between the two disciplines. With the partial or complete resolution of these problems, the relationship between the two disciplines will appear. In this article, the common and different points of the science of kalâm and aqâ’id in terms of principle, subject, problem, purpose and method are examined.

Keywords: Kalâm, Aqîdah, Aqâ’id, Commonality, Subject, Principle.

Giriş

Kelâm ve akâid İslâm inancını belirleyen iki ilimdir. Buna göre kelâmda inanca dair problemleri tartıştığımızı ve akâidde sonuçları ilan ettiğimizi kabul ederiz.¹ Böylece bir müminin neye, nasıl inanacağı ortaya çıkmış olur. Bu noktada inanç önermelerini tespit etmek için neden iki tane disiplin olduğu şeklinde bir soru akla gelebilir. Biz bu ayrıma bir yandan inancı tesis edip diğer yandan belirli bir akîde üzere kalmamız şeklindeki faydasından dolayı sahibiz. Zira akâid bize inanç hususunda öz bir yol çizerken kelâm, bu yolu mütalaa etme imkânı sunar. Bu mütalaa sayesinde tevhide uygun doğru inancı sistematik bir şekilde ortaya koyma imkânına sahip oluruz. Söz gelimi kelâmda nübüvvetin imkânını tartışır, akâidde nübüvveti dair sahih inancı özetleriz. Çünkü akîde diğer şerî ilimlere temel teşkil ettiğinden sürekli tartışmaya açık kalmaz. Bu nedenle itikâdî tartışma akîde düzeyinde değil; kelâm düzeyinde yapılır. Eğer kelâm ilmi olmasaydı her itikâdî tartışmada dinin kendisini tartışmak zorunda kalırdık. Çünkü akîde tartışması din tartışmasıdır. Bununla birlikte kelâmda birçok tâlî mesele incelenir ve bunların hepsini akîde olarak incelemek doğru olmayacaktır.

Kelâm ve akâid ayrımı işlevsel bir ayrım olmasının yanında ilmî bir temele de sahiptir. Her ne kadar akâid eserleri çok farklı tarzlarda yazılabiliyor olsa da bunların kendilerine has bazı özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca kelâm ilminin akâide indirgenemeyecek derecede geniş bir konu-problem muhtevasına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak akâid ve kelâmın konuları, gayeleri ve problemleri yer yer birbiriyle ilişkili olduğundan dolayı iki ilim birbirine indirgenebilmektedir. Bu durum kelâm ve akâid arasındaki ayrımı zorlaştırmaktadır. Bu zorluğu aşmak ve aralarındaki farkı anlamak için iki ilim arasındaki ilişkinin ilmî yönden incelenmesi ve benzeşip ayrıştıkları hususların ortaya konulması gerekmektedir. Böylece aralarındaki ilişkiye dair zan yerini tahkike bırakmış olacaktır.

Kelâm ve Akâid Terimleri

Akâid kelimesi "düşümlenmek" anlamına gelen "akd" sözcüğünden türemiş olup "doğru olduğuna inanılan kesin hükümler" manasına gelen "akîde" kelimesinin çoğuludur. Terim olarak ise akâid "İslâm dininde inanılması gereken ana ilkeler ve bunların tafsilatını Kur'ân ve sahih sünnetten belirleyen ilim" şeklinde tanımlanmıştır.² Bu çerçevede akâid hem bir ilim hem de o ilimle elde edilen bilgilerin adıdır. İslâm düşüncesinin erken dönemlerinden itibaren akâid yazımı mevcuttur. Bunlardan birkaçından bahsederek konumuzun çerçevesini ortaya koymamız yerinde olacaktır.

İslâm akîdesine dair yazılmış en meşhur erken dönem akâid eserleri Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhu'l-ekber*, Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855) *er-Red ale'z-zenâdika ve'l-cehmiyye*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red ale'l-cehmiyye*, Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin (ö. 280/894) *er-Red ale'l-Cehmiyye*, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Akâidetü't-tahâviyye*, Eşârî'nin (ö. 324/935) *el-İbâne* ve Necmeddin en-Neseî'nin (ö. 537/1042) *Akâidu'n-neseî* isimli eserleridir. Bunlara ilave olarak erken dönemde kaleme alınan Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) halifeye yazdığı *Kader Risalesi* gibi metinler de önemli akâid eserleridir.

¹ Kelâm ilminin akîdeden ayrı bir ilim olarak tesisi için bk. İlyas Çelebi, "Akîdenin Kelamlaşması ve Kelamın Akîdeleşmesi Süreci Üzerine", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* II/1 (2004), 24-25; Hayrettin Nebi Güdekli, *Kelamın Tümel Bir Disiplin Olarak İnşası* (Marmara Üniversitesi, Thesis, 2015), 298 y./74-81.

² Yusuf Şevki Yavuz, "Akâid İlminde Vahyin ve Aklın Yeri", *Akâid ve Kelâm İlminde Vahyin ve Aklın Yeri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (İstanbul: Ensar, 2013), 34; Ahmet Saim Kılavuz, "Akâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

Kelâm yaralamak manasına gelen "kelm" kökünden türemiş olup, bir fikri tam olarak anlatan söz demektir.³ Terim olarak ise konusuna ve gayesine göre farklı tanımları yapılmıştır. Konusuna göre tanımlardan Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) şu tanımı öne çıkmaktadır: *Kelâm, Allah'ın zatından, sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve son itibarıyla mümkünlerin hâllerinden İslâm kanunu üzere bahseden ilimdir.*⁴ Gayesine göre yapılan tanımlar arasında ise Fârâbî'nin (ö. 339/950) şu tanımı öne çıkmaktadır: *Kelâm sanatı kendisiyle insanın din koyucunun sınırlarını belirlediği görüş ve fiilleri savunmaya ve ona karşı çıkan her sözü çürütmeye güç yetirdiği [şeydir].*⁵ Gazzâlî'nin kelâmın maksadına yönelik ifadeleri de bu tanımı destekler görünmektedir. Ona göre kelâmın maksadı *Ehl-i Sünnet akîdesini olduğu hâl üzere muhafaza etmek ve bidatçilerin onu bulandırmasına engel olmaktır.*⁶ Bu tariflerde genellikle kelâm ilminin akîdeyi koruma gayesiyle Allah'ın zatından, sıfatlarından ve nübüvvet gibi meselelerden bahseden ilim olduğunu anlıyoruz.

Kelâm ilminin akîdeyi muhafaza etme gayesi onun akîdeye indirgenmesindeki en büyük etkendir. Zira aynı gaye için tahsil edilen ilimler birbirinin alternatifi ya da tamamlayıcısı olmalıdırlar. Peki kelâm ve akâid arasında bu denli yakın bir ilişki var mı? Bu durumu ilimlerin ortaklıkları üzerinden inceleyeceğiz.

Kelâm ve Akâid İlişkisinin Genel Çerçevesi

Kelâm ve akâid ayrımına geçmeden önce konumuzu teşkil eden akâid eserlerinin hangileri olduğuna değinmemiz gerekmektedir. Çünkü akâidler hakkında konuşmayı zorlaştıran bazı hususlar bulunmaktadır. Bunların başında akâidlerin hepsinin aynı konu ve yönetime sahip olmayıp farklılık arz etmesi gelmektedir. Bunun nedeni akâidlerin konularının genellikle müellifin tercihleri, çevre ve güncel meseleler doğrultusunda şekillenmesidir. Çünkü akâid eserleri sadece dinî değil aynı zamanda mezhebî aidiyet tesis etmek için yazılmaktadır. Bundan dolayı akâid eserlerinde iman meselesi olmayan hususlarla da karşılaşmaktayız. Söz gelimi Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142) *Akâidu'n-Nesefî* isimli eserinde mestler üzerine mesh etmeyi zikretmiştir.⁷ Hâlbuki fikhî meselelerin akîde konusunda zikredilmesi yalnızca namaz, oruç ve zekât gibi temel ibadetlerin reddi konusunda gündeme gelmektedir. Ancak mest meselesi temel ibadetlerden olmayıp namaz ibadetini ifaya yönelik bir işlemdir. Bu çerçevede mest konusu içtihat farklılığı olarak kabul edilebilirdi.⁸ Ancak Ömer en-Nesefî eserine bu konuyu da dâhil ederek bu meseleyi akîde konusuna dönüştürmüştür. Burada fer'î bir meselenin gündeme gelmesi şîi akîdeden ayrışma isteğinin sonucudur. Yine bazı akâid eserlerinin sadece rivayetlerden müteşekkil iken diğerlerinin ise böyle olmadığını

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

⁴ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2013), 170.

⁵ Ebû Nâsr el-Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm*. (Lübnan: Beyrut : Dar ve Mektebetü'l-Hilal, 1996), 86.

⁶ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl ve'l-muvassıl ilâ zi'l-izzeti ve'l-celâl* (Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2001), 175.

⁷ Sadeddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye* (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâu't-türâsü'l-arabî, 2014), 150; Sadeddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, çev. Taha Hakan Alp (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 323.

⁸ Gazzâlî *el-İktisâd*'da bir kimsenin icmâyı veya te'vili mümkün olan hususları inkâr etmesinin tekfir gerektirmediğini söyler. Mest meselesi bunlara dahil edilebilir. Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd* (Dâru'l-minhâc, ts.), 306-310.

görüyoruz.⁹ Dolayısıyla konu ve muhteva müelliften müellife farklılık arz etmektedir. Bu durum akâid ilminin temel çerçevesini çizmeyi zorlaştırmaktadır.

Akâidler konusundaki ikinci zorluk ise adı akâid olan bazı eserlerin akâid değil, kelâm eseri olmasıdır. Söz gelimi Cüveynî'nin (478/1085) *el-Akâidetü'n-nizâmiyye* isimli eseri bir akâide eserinden ziyade kelâm eseri özelliklerini taşır.¹⁰ Ancak en temel meseleleri tartıştığından olsa gerek adı akâide olarak belirlenmiştir. Yine Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tecrîdü'l-i'tikâd* isimli eseri itikâd olarak isimlendirilmesine rağmen akâid olmaktan çok kelâm eseridir.¹¹ Dolayısıyla incelememizde kullandığımız akâid kavramı ismi akâide olan bazı eserler için uygun değildir.

Akâid eseri konusundaki bu iki husus çerçevesinde konumuzun sınırları babında belirtmek gerekirse burada akâid ile kastettiğimiz eserler İslâm düşüncesinde itikâda dair yazılan ve kelâmî tartışmaları içermeyen eserlerdir. Biz burada bu eserlerden ortaya çıkan akâid ile kelâm ilmini kıyaslayacağız. Diğer taraftan bu karşılaştırmayı araştırmamızın mahiyeti çerçevesinde oldukça sınırlı ve kısa bir şekilde yapacağız.¹² Böylece kelâm ve akâid arasındaki ayırım genel çizgileriyle ortaya çıkmış olacaktır.

Klasik dönemde ilimlerin birbiri ile ortaklıkları dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar ilke (mebâdî'), konu (mevzu), problemler (mesâil) ve gayedir.¹³ Nitekim tüm ilimler bu ortaklıklar üzerine kuruludur. Buradakilere ilave olarak yöntem ortaklığını da eklememiz gerekmektedir. Çünkü iki disiplin arasında bu türden bir ortaklık kurulması da mümkündür. Dolayısıyla kelâm ve akâidin bu beş hususta birbirinden ayrılıp ayrılmadığını tartışmamız gerekmektedir. Bunların biri veya birkaçındaki ortaklık veya farklılık iki ilmin arasındaki ilişkiyi ortaya koyacaktır.

İlke Ortaklığı

İlimlerin ortak olduğu hususlardan birincisi ilke ortaklığıdır. Mebde', mukaddime veya evâil şeklinde ifade edilen ilkeler ilimlerin ispatlarını dayandırdıkları temel öncülleri ve

⁹ Osman b. Saîd ed-Dârimî, *er-Red ale'l-cehmiyye* (Kuveyt: ed-Dâru'l-selefiyye, 1985); Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'l-cehmiyye ve'z-zenâdika* (Riyad-Suudi Arabistan: Dâru's-sebât li'n-neşr ve't-tevzi', 2003).

¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "el-Akâidetü'n-Nizâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

¹¹ Bekir Topaloğlu, "Tecrîdü'l-İ'tikâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹² Konuyu İcî özelinde geniş bir şekilde inceleyen çalışma için bk. Muhammed Ali Koca, "Akaid-Kelâm İlişkisi Bağlamında Akaid Literatürünü Okumak: İcî'nin Akaid Risâlesi Örneği", *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-İcî*, ed. Eşref Altaş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2017).

¹³ Ebû Nâsr el-Fârâbî, *Kitabu'l-Burhan = Burhan kitabı*, çev. Ömer Türker - Ömer Mahir Alper (İstanbul: Klasik, 2017), 41; İlhan Kutluer, "Kâtîp Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-Zunûn'un Mukaddimesinde 'el-İlm' Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 86; Murat Şimşek, "Mevzû-Mebâdî-Mesâil-Gâye Bağlamında Fıkıh ve Usûlü", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 61. Yalnız Fârâbî ortaklığı ilke, konu, ispat edilen şeyin aynılığı ve birinin diğerinin ispatladığı şeye bina edilmesi şeklinde zikreder. İbn Sînâ bunları konu, matlûb ve ilkeler şeklinde tasnif eder. Ebû Alî Hüseyin b Abdillâh b Alî b Sînâ İbn Sina, *Kitâbu's-Şifa: Metafizik*. (İstanbul: İstanbul : Litera Yayıncılık, 2017), 1/3.

sabitelerini ifade etmektedir.¹⁴ Bu ilkeler ilimlerde problem çözmek üzere kendilerine atıfta bulunmak suretiyle kullanılmaktadır. İlimlerin ilkelerinin ya kendinde apaçık olduğu ya da bir üst ilimden alındığı düşünülmüştür.¹⁵

Kelâm ilminin ilkelerini apaçık aklî ilkeler ve çıkarımsal ilkeler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Aklî ilkeler hudûs, kıdem, mevcut ve ma'dum gibi akılda kendiliğinden bulunan ilkelerdir.¹⁶ Çıkarımsal olan ilkeler ise önce ispat edilen sonra da üzerine hüküm bina edilen ilkelerdir. Buna teaddüd-i kudemâ (kadîmlerin çoğalması) ilkesini örnek verebiliriz. Zira bu ilke kelâm ilminde önce ispatlanmakta sonra diğer meselelerde ilke olarak kullanılmaktadır. Bu çerçevede aklî ilkeler kendiliğinden varken çıkarımsal ilkeler, bir ilme onu küllî olarak kuşatan ilim tarafından verilmektedir. Ancak kelâm, diğer şerî ilimlere temel teşkil ettiğinden ve kendisinden daha küllî şerî bir ilim bulunmadığından, onun ilkelerini başka bir ilimden alması doğru bulunmamış ve kendi ilkelerini kendisinin ispatladığı söylenmiştir. Çünkü kelâmın başka bir ilimden ilke alması iki şekilde meydana gelecektir. Ya bu ilkeyi şerî ilimlerin cüzilerinden alacaktır ya da şerî olmayan bir ilimden alacaktır. Birincisi küllî ilmin cüziden ilke almasının yanlışlığından; ikincisi ise şerî bir ilmin şerî olmayan bir ilme muhtaç olmasından dolayı mümkün görülmemiştir. Bu nedenle kelâm ilminin ilkelerinin ya apaçık ilkeler ya da yine kelâm ilminde ispat edilmiş ilkeler olduğu kabul edilmiştir.¹⁷

Kelâm ilminin çıkarımsal ilkelerini yine bu ilimde ispat edilen ve diğer meselelere ilke teşkil eden konulardan tespit edebiliriz. Buna göre kelâmda Allah'ın birliği, kadîm oluşu, âlemin hudûsu, bir şeyin kendiliğinden var olmasının imkânsızlığı ve Allah'ın varlığının ispatının ancak nazar ile mümkün olduğu şeklinde ilkeler bulunmaktadır. Bunlar kelâmcıların diğer meselelerde dayanak olarak kullandıkları ilkelerdir. Söz gelimi yaratıcının tek olduğu ispat edildikten sonra buna aykırı sonuçlar reddedilmiştir. Yine Allah'tan başka kadîm varlık olmadığı ispat edildikten sonra diğer meselelerde Allah'tan başka şeylere kadîm vasfının yüklenmesini gerektirecek düşünceler ilkece reddedilmiştir. Sıfatlar bahsinde bu durumu açıkça görmekteyiz. Çünkü bu bahislerde tartışmaya neden olan husus zat dışında kalan sıfatların teaddüd-i kudemâ ilkesine aykırı olup olmadıklarıdır. Yine diğer ilkeler her ne kadar kelâm ilminde ispat edilseler de bu ilmin diğer meselelerinde kullanılmaktadır.

Kelâm ve akâid arasında bazı ilkelerin ortak olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim şerik-i Bârî'nin imkânsızlığı ve kadîm oluşun yalnızca Allah'a has olması kelâm ve akâidde gözetilen ortak ilkelerdir. Bunlar ve diğer birçok ilke kelâmda ispatlanırken akâidde ispat edilmeden kullanılmaktadır. Zira âlemin hudûsu her ne kadar ilke olsa da kelâmda ayrıca ispatlanmaktadır. Bu çerçevede bunların ilke birliğinden çok, Fârâbî'nin ilimlerin "bir kısmının diğerinde kanıtlanan şeyi kullanması" şeklinde zikrettiği ortaklığa örnek teşkil

¹⁴ Fârâbî, *Kitâbu'l-Burhân*, 42; İlhan Kutluer, "Mebde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

¹⁵ Fârâbî, *Kitâbu'l-Burhân*, 42.

¹⁶ Kadi Abdülcebbar, *Şerhü'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin beş ilkesi (Mu'tezile'nin beş esasının açılımı) (metin-çeviri)*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/84.

¹⁷ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkif: Mevâkif Şerhi*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021), 1/152.

ettiğini söyleyebiliriz.¹⁸ Bir başka deyişle kelâm, akâidin ilkelerini ispatlamaktadır. Bu yönüyle kelâm, akâidi teorik olarak kuşatmakta ve ona ilkelerini vermektedir.

Kelâm ve akâidin ilke ortaklığının bir nedeni de akâid yazarlarının çoğunun kelâmcı olmasıdır.¹⁹ Böylece itikâdî problemlere çözüm üreten mütekellim bu çözümleri akâide olarak derlemekte ve bu sırada kelâm ilkelerine göre hareket etmektedir. Kelâmcı olmayan ve hatta kelâma karşı olan akâid yazarları ise kelâm ilkelerine göre hareket etmezler. Çünkü onlar akâidelerini naslar ve selef sözleri çerçevesinde şekillendirirler. Dolayısıyla kelâmcı olmayan akâid yazarlarının farklı ilkeler gözettiklerini söyleyebiliriz. Bu ilkeleri naslara sadık kalma ve geçmiştekilerin görüşüne başvurma şeklinde sıralayabiliriz.²⁰ Bu çerçevede kelâmın, bu yazarlar tarafından ortaya konan akâidi kuşattığı söylenemez. Çünkü yazılan akâidler başka bir ilmî zemine sahiptir. Bu çerçevede kelâm ve akâid ilkeleri arasında tam bir ortaklığın bulunmadığını ve hatta akâidler arasında dahi ilke ortaklığının olmadığını söyleyebiliriz. Sadece bazı ilkelerin kelâmcı akâid yazarlarınca önemsendiği ve diğer bazılarının tüm akâid müellifleri ile denk düştüğü söylenebilir.

Konu Ortaklığı

Konu ilimde zatî arazları araştırılan şey şeklinde tanımlanmıştır. Seyyid Şerîf el-Cürçânî buna tıbbın hastalık ve sağlık yönünden insan bedenini konu edinmesini örnek verir.²¹ Buna göre tıbbın araştırdığı şey bedene âriz olan hastalık ve sağlıktır. Her ne kadar tıp hastalık ve sağlığı araştırırsa da bunu insan bedenini konu edinerek yapar. Çünkü hastalık ve sağlık bedene âriz olan durumlardır ve bunları araştırmak için bedenden daha elverişli bir konu yoktur. Bundan dolayı tıbbın konusu hastalık ve sağlık yönünden insan bedenidir.

Kelâm ilminin konusunun ne olduğu tartışılmıştır. Çünkü kelâmda araştırılan şeyler çok geniş bir alana yayılır ve bu ana konunun ne olduğunu bulmayı zorlaştırır. Bu çerçevede Gazzâlî konunun mevcut olduğunu söylerken Sirâceddin el-Urmevî (ö. 682/1283) Allah'ın zatî arazları olduğunu söylemiştir. Seyyid Şerîf el-Cürçânî ise konuyu “dinî akâidlerin ispatı veya buna vesile olması bakımından ma'lum” şeklinde tespit etmiştir.²² Bunlardan hareketle konunun “mevcut”, “Allah'ın zatı” veya “ma'lûm” olduğunu söyleyebiliriz. Burada altı çizilmesi gereken husus kelâm ilminin konusunun ya doğrudan ya da dolaylı olarak akâide ile ilişkili olmasıdır. Her ne kadar konu hakkında kesin yargıda bulunmamız mümkün olmasa da akâidin kelâm için merkezi bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Belki bu noktada kelâmın konusunun tek bir şey olup olmadığını sorgulamak gerekecektir. Çünkü kelâm külli

¹⁸ Fârâbî, *Kitâbu'l-Burhân*, 41.

¹⁹ Elbette kelâmıla iştigal etmeyen Osman b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894) gibi isimler yer alsa da Ehl-i Sünnet akâidesini te'lif edenlerin genel itibariyle kelâmcı veya kelâm ilmiyle iştigal etmiş isimler olduğunu görüyoruz. Söz gelimi Ebû Hanîfe gençliğinde kelâm ilmiyle iştigal etmiş ve daha sonra fıkıh ile ilgilenmiştir. Bk. Muhammed Kasım Abduh el-Harisi, *Muhaddislerin nazarında İmam Ebu Hanife (r.a.): Mekanetü'l-İmam Ebi Hanife beyne'l-muhaddisin.*, çev. Ahmet Yücel, İbrahim Tüfekçi (İstanbul : Misvak Neşriyat, 2004), 71-72.

²⁰ Örneğin bk. Bekir Topaloğlu, “er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007); Yusuf Şevki Yavuz, “el-İhtilâf fi'l-Lafz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

²¹ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 213.

²² Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Mustasfa : İslâm hukukunun kaynakları*, çev. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik, 2019), 35; Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/138.

bir ilim olması hasebiyle geniş bir konu skalasına sahiptir ve onun bu yönü konunun sınırlanmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim bir diğer küllî ilim olan metafiziğin konusu hususunda da bu türden bir tartışma bulunmaktadır. Nitekim metafiziğin konusu İbn Sînâ'dan önce nedenler, gâye neden veya mevcut olmak bakımından mevcuttur. İbn Sina bunu mevcut olmak bakımından mevcut olarak tespit eder.²³ Bu çerçevede küllî ilimler için tek bir konu tespit etmek yerine onların birden fazla konusunun olabileceğini kabul etmek daha doğru olacaktır. Çünkü bunların konuları hususunda ileri sürülecek teorilerin hepsinin makul gerekçeleri olacaktır. Ancak bunlardan bir tanesi istihsânen daha makbul bulunmuş olabilir. Dolayısıyla kelâmın konusunun da istihsânî olarak mevcut, ma'lum veya bunlara ilişmesi bakımından akâideler olarak kabul edebiliriz.

Kelâmın konusunun ne olduğu tartışmalı olsa da bunların mahiyetleri arasında benzerlikten söz edebiliriz. Bu çerçevede kelâmın konusunun Gazzâlî döneminde mevcut ve İcî'den sonra ma'lum olarak tespit edildiğini görüyoruz. Ancak konu ister mevcut ister ma'lum olsun bunlar tek bir şey olarak kabul edilemez. Zikrettiğimiz konuya dair bu kavramlar felsefe ve kelâmda farklı konuları bir araya getiren üst kavramlar olarak bilinirler. Zira mevcut var olanları içine alan genel kavram ve ma'lum ise bilinen her şeyi içine alan kavramdır. Bu yönüyle kelâmın konusunun mevcut ve ma'lum kapsamında değerlendirilen her şey olduğunu söyleyebiliriz.

Akâid ve kelâmın bazı konuları aynı iken bazı konuları farklıdır. Bu çerçevede kelâmın mevcut veya ma'lum olan konusu akâidden daha geniştir. Bununla birlikte tarihte kelâmın akâidin konularına indirgendiği de olmuştur. Sirâceddin el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) kelâmın Allah'ın zatî arazlarını inceleyen ilim olduğunu söylemesi bu çerçevede anlaşılabilir.²⁴ Ancak Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) *Şerhu'l-mevâkıf*'ta bu duruma işaret ederek kelâmın kendine has konuları olduğundan ve bunların akâideyi ispata indirgenemeyeceğinden bahseder. Ona göre kelâmda cevher, araz ve bunların hâllerine dair meseleler de incelenmektedir ve bunlar sadece Allah'ın zatına dayanması bakımından incelenmezler. Ayrıca bunlar kelâmda sadece ilke olmak bakımından da incelenmezler; kendisi olmak bakımından incelenirler.²⁵ Dolayısıyla kelâm akâidevî meselelerden daha fazlasını konu edinmektedir. Cürçânî bu duruma işaret etmiştir. Adudüddin el-İcî de konuyu ma'lum şeklinde tespit ederken işte bu durumu dikkate almıştır.

Kelâm ve akâidin bazı ortak konuları olduğu inkâr edilemez. Ancak iki disiplinin bu konuları inceleme yönü birbirinden çok farklıdır. Örneğin Allah'ın sıfatları kelâm ile akâidin ortak konusudur. Akâidde bunlara dair inanç inşâ edilir ve problemlerle ilgilenilmez. Kelâm ise sıfatlar konusunu mesâili ile birlikte konu edinir ve nazar kullanarak sonuca varır. Yine sıfatların taalluku gibi meseleler, akâidin konusu olmayıp kelâm ilminin konusunu teşkil etmektedir. Akâid, bunların sonuçları üzerine hüküm bina eder. Söz gelimi hudûs delili kelâmda incelenir ancak akâidde bu incelemenin sonuçları üzerinde durulur.²⁶ Bu yönüyle kelâm akâidevî meseleleri tartışma yöntemi ile incelerken akâid bunlarla inanma bağlamında ilgilenir.

²³ İbn Sina, *Kitâbu'ş-Şifa*, 1/3; Ömer Türker, "Metafizik Nedir? İbn Sînâ'nın Kitâbu'ş-Şifâ el-İllâhiyyât'ı Bağlamında Bir Tahlil", *Diyanet İlmî Dergi* L/1 (2014), 16.

²⁴ Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/138; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 213.

²⁵ Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/138.

²⁶ Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelâm El Kitabı*. (Ankara : Grafiker Yayınları, 2018), 26.

Kelâm ve akâidin konusuna dair aktardıklarımızdan hareketle iki ilim arasında konu ortaklığının sınırlı düzeyde olduğu ve yine bu ortak konulara farklı haysiyetlerden yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla aralarındaki haysiyet farkından hareketle kelâm ve akâidin farklı konuları incelediğini söyleyebiliriz.

Problem Ortaklığı

İlimlerin ortak olduğu hususlardan bir diğeri problem ortaklığıdır. Mesele ve mesâil şeklinde ifade edilen problem “*ilimde kendisine ulaşmak için delil kurulan (yüberhenü) şey*” şeklinde tanımlanmıştır.²⁷ Dolayısıyla ilimde konu zatî arazları araştırılan şey iken problem *araştırılan zatî arazlardır*. Bu çerçevede problemde ortak oluş, araştırılan zatî arazlardaki ortaklığı ifade etmektedir.

Akâidin zatî arazlarını araştırdığı şey, yani konusu “ispatı veya nefyi yönünden dinî akâideler” şeklinde tespit edilebilir. Öyleyse problemler de bu dinî akâidelerin hükümleridir. Zira akâid eserleriyle ulaşmak istenen maksat bu akâidelerdir.²⁸ Bu durumda dinî akâidelerin zatî arazları olan ispat ve nefy hükümleri akâid ilminin mesâilini teşkil edecektir. Söz gelimi “*Allah vardır.*” önermesindeki “*vardır.*” hükmü ulaşmak istenen maksattır ve akâidin buna ulaşması için yalnızca hükmü irad etmesi yeterlidir. Dinî akâidelerin ispatı ve nefyi ise kendine has kavramlarla ifade edilir. Biz bunları Allah’ın varlığı, kıdemi, hudûsu ve diğer sıfatların hükümleri olarak tespit edebiliriz. Dolayısıyla Allah’ın birliği, âleme dair doğru dinî telakkinin ne olduğu ve diğer dinî inançların hakikatinin ne olduğu akâidin problemleri arasındadır. Ancak akâid bunları birer sorun değil de soru olarak inceler ve cevap üretir. Çünkü akâidde problemler küllî tarzda ele alınmayıp ayet, hadis ve dinî açık ilkeleri çerçevesinde çözülmektedir. Bu yönüyle akâid eserlerinde problemler çözümü yönünden değil, cevapları yönünden incelenmektedir.

Kelâm ilminin problemlerini tespit etmek için bu ilimle elde edilmek istenenleri (matlûb) tespit etmemiz gerekmektedir. Bunun için kelâmın konusunu tekrar hatırlamakta fayda var. Yukarıda konu hususunda bir ihtilaf olduğunu söylemiştik. Bu çerçevede eğer kelâmın konusu Allah’ın zatı ise O’nun ispatı, *kadîm oluşu ve birtakım sıfatlarla muttasıf oluşu* mesâil kabilinden olacaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde kelâm problemler bakımından akâidle ortak olur. Çünkü akâidin maksadı da bunları çözüme ulaştırmaktır. Ancak buna itiraz edildiğinden ve kelâmın akâide indirgenemeyecek bir muhtevaya sahip olduğundan bahsetmiştik. Bu muhteva mevcut veya ma’lum kabilinden olan her şeyi kapsamak suretiyle akâidden oldukça farklıdır. Bu çerçevede kelâmın konusu diğer iddialar çerçevesinde mevcut veya ma’lumdur. Bu durumda onlara ilişkin varlık, yokluk, kadîmlik, hadislik ve cevherlik-arazlık gibi hususlar kelâm ilminin problemleri olacaktır. Böylece kelâmın problemleri doğal olarak akâidin problemlerinden geniş ve kapsamlı olacaktır.

Kelâm ile akâid bazı problemlerde ortak olmakla birlikte bu ortak problemlere yaklaşımda birbirinden ayrılmaktadır. Ortak problemleri Allah’ın birliği, kıdemi, sıfatların ispatı gibi meseleler şeklinde sıralayabiliriz. Bunlar kelâmda da akâidde de ele alınan meselelerdir. Ancak bu problemlerin çözümleri hususunda iki disiplin birbirinden ayrılır. Nitekim akâidde konular derinlemesine işlenmez ve genel kâidelere binaen hükme varır. Ancak kelâm ilmi konuyu kendi ilkeleri çerçevesinde işleyerek derinlemesine inceleme ve

²⁷ Fârâbî, *Kitâbu'l-Burhân*, 36; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 192; Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/150.

²⁸ Kılavuz, “Akaid”.

tartışma ile sonuca ulaştırır. Dolayısıyla kelâm ve akâid arasında problem bakımından da tam örtüşme olmadığını söyleyebiliriz.

Gaye Ortaklığı

İlimlerin birbirleri ile ortak olduğu hususlardan bir diğeri gayedir. Matlûb ile aynı anlama gelen gaye, bir ilimde öğrenilmek istenen şeyi ifade etmektedir.²⁹ Bu yönüyle ilmin varlık sebebi diyebileceğimiz gaye aynı zamanda ilimden elde edilmek istenen faydayı ifade etmektedir.

Kelâm ilmi için çeşitli gayelerden bahsedilmiştir. Bunların başında Fârâbî'nin kelâmı tarif ederken bahsettiği *din koyucunun belirlediği sınırları savunma* gayesi gelir.³⁰ Gazzâlî ise gayeyi Ehl-i Sünnet itikâdını savunma olarak belirler.³¹ Ancak bu tanım Ehl-i Sünnet dışı kelâmcıları kapsamaması nedeniyle eksik bulunmuştur.³² Geç dönem kelâmcılarından Adudüddin el-Îcî gayesine göre yaptığı tanımda kelâmın "*hüccetler serd etmek ve şüpheleri bertaraf etmek suretiyle dinî inançları ispat etmeye yarayan ilim*" olduğunu söyler.³³ Dolayısıyla ona göre kelâm delilleri ortaya koyarak ve şüpheleri gidererek dinî inançları ispat etme amacı taşımaktadır. Ancak bu ispat etme onun sırf cedel olmasından kaynaklanmayıp ilmin doğal sonucudur. Çünkü cedel bir şeyi savunma yetkinliği verir ancak onu ispatlama yetkinliği vermez.³⁴ Dolayısıyla cedel olduğunda kelâm ispat eden değil, savunan bir alet ilmi olacaktır. Ancak kelâm cedele indirgenemez. Zira o, diğer ilimlerin alet ilmi değildir ve ispat etmek onun doğal sonucudur. Seyyid Şerîf el-Cürçânî bu durumu taşma (*ifâda*) ve ihsan kavramlarıyla ifade eder.³⁵ Yani kelâm doğru düşünmeyi sağladığından akîdelerin ispatı gibi sonuçlar bu faaliyetin doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kelâm ilminin tanımları onun akîdeyi koruma yetkinliği kazandırdığını göstermekle birlikte bazı müellifler kelâmın gayesi ile özel olarak ilgilenmişlerdir. Nitekim Adudüddin el-Îcî "ilmin faydası" başlığı altında kelâm ilmi ile elde edilmek istenen gayeleri zikreder.³⁶ Bunları Seyyid Şerîf'in katkıları çerçevesinde maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz: a) Taklitten yakîne ulaşmak.³⁷ b) Başkalarını iknâ etmek suretiyle onları yetkinleştirmek.³⁸ c) Akîdeleri korumak. d) Furû için temel oluşturmak (inanca dayalı hükümleri sağlam bir temele oturtmak). e) Sahih inanca yol açmak suretiyle amelî ihlası tesis etmek. Kelâm ilminin işlevi ve tahsil nedenleri dikkate alındığında Îcî'nin burada sıraladığı maddelerin bu ilme dair kapsayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan Îcî kelâmın ana gayesini "ilmin mertebesi"

²⁹ İbn Sina, *Kitâbu's-Şifa*, 1/3.

³⁰ Fârâbî, *İhsâü'l-ulûm*, 86.

³¹ Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl ve'l-muvassıl ilâ zi'l-izzeti ve'l-celâl*, 175.

³² Cemalettin Erdemci, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Dem, 2012), 12.

³³ Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keâm* (Beyrut-Lübnan: Âlemü'l-Kütüb, ts), 7. Ancak Îcî özel olarak gayelerden de bahseder. Aşağıda buna değineceğiz.

³⁴ Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/132.

³⁵ Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/154.

³⁶ Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/146-148.

³⁷ Yakîn kavramı kelâm ve tasavvufta farklı anlamlara gelebilir. Cağfer Karadaş, "Yakîn ve İtikad", *Kelâmda Bilgi Problemi (Sempzyum)*, (2003), 232-234; Yakup Pekdoğru, *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 117-125.

³⁸ Bu noktada kelâmın Allah tasavvuruna katkısı için bk. İbrahim Coşkun, "Seyfuddin El-Âmidî'nin Allah Tasavvuru", *Seyfuddîn Âmidî Sempzyumu*, (2009), 153.

başlığı altında zikreder. Ona göre kelâmın gayesi “delilleri yakînî olan en şerefli varlıktır.”³⁹ Buna göre kelâmın ana gayesi en şerefli ma’lum olan Allah’ın varlığıdır. Seyyid Şerîf bu gayenin yukarıda zikredilen beş gaye neticesinde ortaya çıktığını söyler.⁴⁰ Dolayısıyla kelâm ilminin gayesi yukarıda zikredilen maddeler olmakla birlikte ana gaye Allah’ın varlığının ispatıdır.

Akâid eserleri çeşitli gayelerle yazılabilir. Bu gayelerden bir kısmı akâid eserleri arasında ortaktır. Buna göre akâid eserlerinin gayeleri Ehl-i Sünnet akâidesini savunmak, bidatçi ve sapkın görüşlere reddiyede bulunmak⁴¹, Müslümanlar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak ve doğru inancı tesis etmek şeklinde sıralanabilir.⁴² Bunun yanında akâidler öğrenim kolaylığı sağlaması ve akâideleri basite indirgemesi gibi tâlî gayelere de sahiptirler.

Kelâm ve akâidin ana gayede ortak olduklarını söyleyebiliriz. Zira iki ilmin ana gayesi *Allah’a dair sahih itikâdı tesis etmektir*. Bunu biraz daha genel bir şekilde İslâma dair sahih inancı tesis etmek şeklinde de zikredebiliriz. Bu gaye iki ilmin varlık sebebi olarak düşünülebilir. Ancak diğer gayeler söz konusu olduğunda ortaklık olduğu gibi zıtlık da bulunmaktadır. Zira akâid eserleri akâideyi koruma, furûa temel oluşturma ve sahih inanç ile ihlası tesis etme gayelerinde kelâm ile ortaktır. Ancak akâid eserlerinin ikna etmek ve taklitten kurtarmak gibi bir gayeleri yoktur. Bu gayeler kelâma özeldir. Hatta akâidlerin genel itibariyle kısa ve özet olmaları ile haddizatında taklit amaçlı hazırlandığını söyleyebiliriz. Yine akâidelerin öğrenim kolaylığı sağlaması da akâidlere has bir gayedir. Bu çerçevede kelâm ve akâidin ana gayede ortak ancak diğer gayelerde farklı ilimler olduğunu söyleyebiliriz.

Yöntem Ortaklığı

İlke, konu, problem ve gaye ortaklığı klasik dönemde ilimlerin ortaklıklarını tartışmak için ana başlıklardı. Ancak akâid ile kelâm arasındaki ilişkiyi irdelediğimizde ikisi arasında bunlardan daha temel bir ayrım olduğunu fark ederiz. Bu fark ise iki ilim arasındaki yöntemsel farklılıktır. Nitekim konu ve problemlere yaklaşımda ortaya çıkan farklılık da yine yöntemsel farklılıktır.⁴³ Buna göre kelâmda konu ve problemler akıl yürütme, çıkarım yapma ve tartışma ile ele alınırken akâid eserleri konularını tartışmalardan uzak, net ve öz bir biçimde inceler. Aradaki farkı rasyonalite farkı şeklinde de değerlendirebiliriz. Zira akâidde akıl yürütme yapılmayıp daha çok naslar dikkate alınırken kelâm eserlerinde asıl önemli ve değerli olan akıl yürütmedir. Dolayısıyla kelâm bir çeşit hakikate ulaştırma aracı iken akâid hakikatlerin serdedilmesidir. Bu yönüyle de kelâm İslâmî ilimlerin metafiziği ve mantığı fonksiyonunu icra etmektedir. Nitekim ilk kelâm eserlerindeki "*el-keâm fi isbâti'n-nübüvve*", "*el-keâm fi't-tevhîd*" ve "*el-keâm fi'r-ru'ye*" tarzındaki ifadelerde kelâm, "*problemin çözümüne yönelik kurulan mantık*" manasında kullanılmaktadır. Bu açıdan kelâmın dogmayı ifade eden akâide karşın rasyonel düşüncüyü temsil ettiği söylenebilir. Akâid esaslarının belirli olmasına rağmen kelâm ilminin ortaya çıkması da zaten küllî tarzda rasyonel zemine duyulan ihtiyacın

³⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/148.

⁴⁰ Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf: Mevâkıf Şerhi*, 1/148.

⁴¹ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *el-Akâidetü't-tahâviyye: Beyânü akâideti Ehl-i Sünne ve'l-cema'a* (Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1995), 32.

⁴² Bekir Topaloğlu, “er-Red ale'l-Cehmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007); Yavuz, “el-İhtilâf fi'l-Lafz”; Topaloğlu, “er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye”.

⁴³ Kelâm ilmi ve İslâmî ilimler içerisinde yöntemsel yeri için bk. İlyas Çelebi - Sami Turan Erel, “Geçmiş ile Bugün Arasında Kelâm İlmi ve Yöntem Sorunu”, *Kelâm İlminde Metodoloji Sorunu*, (2017), 27-30.

bir sonucudur.⁴⁴ Nitekim rasyonel zemin amelî meselelerde ilkeler ile hareket edilmek suretiyle fıkıh ile sağlanmışken⁴⁵ akîdevî meselelerde kelâm ile sağlanmıştır. Kelâmın ortaya çıkışı diğer dinî ilimleri de içine alacak küllî rasyonel bir ilme duyulan ihtiyacın sonucudur.

Sonuç

Kelâm ve akâid; konu, ilke, problem ve gaye yönünden incelendiğinde bazı yönlerden benzerlik gösterse de birçok yönden farklılık arz ettiği söylenebilir. Aralarındaki en önemli ortaklık ana gayelerinin aynı olmasıdır. Bu çerçevede iki ilmin ana gayesi *İslâm inancına dair sahih itikâdî tesis etmektir*. Diğer gayelerin ise bir kısmında ortak iken bir kısmında ayrışır. Yine ortak oldukları hususlarda yöntemsel olarak farklılığa sahiplerdir. Çünkü kelâm bu gayeleri rasyonel zeminde gerçekleştirme gayesine sahipken akâid rasyonel zemine ihtiyaç duymaz. Hatta bazı akâid eserlerinin rasyonaliteye karşı oldukça mesafeli olduğunu söyleyebiliriz.

Kelâm ve akâidin gaye konusundaki ortaklığının bir benzeriyle ilkeler konusunda karşılaşırız. Zira ilmin temel ilkelerde ortak olduklarını görüyoruz. *Allah'ın birliği, kadîm oluşu ve âlemin yaratılmış oluşu* iki ilimde de ilke olarak kabul edilmektedir. Bu ilkelerin bir kısmının kelâmda ispatlandığını da eklememiz gerekmektedir. Bu yönden akâidin kelâma bağlı olduğunu görüyoruz. Bazı akâidler ise kelâm ile ortak olan ilkelerden bağımsız yazılmıştır. Bu akâidler genel itibarıyla nasların zâhiri ve selef rivayetlerinden oluşmaları yönüyle kelâm ilkeleri ile çatışma içindedirler. Çünkü selefî sözün riayet şeklindeki bir ilke kelâmın küllî yaklaşımı ile çatışacaktır. Dolayısıyla kelâm ve akâidin ilke ortaklığının çok sınırlı düzeyde olduğunu söyleyebiliriz. Yine kelâmın bazı ilkelerinin akâide olmaması bu sınırlılığı destekler niteliktedir.

Kelâm mevcut veya ma'lum olan konusu ile akâiden daha geniş iken akâid akîdelerden oluşan konusu ile daha özel bir konu çerçevesine sahiptir. Bu durum esasen iki ilmin birbirinden ayrılması için yeterlidir. Çünkü çoğu ilim diğerlerinden kendilerine has konuları ile ayrışır. Dolayısıyla kelâm ve akâid arasındaki konu ayrışmasının bu iki ilmi temelden ayırdığını söyleyebiliriz.

Konudaki ayrışma problemdeki ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Çünkü akâidin konusu *ispatı ve nefyi yönünden dinî akîdeler* iken kelâmın konusu *mevcut veya ma'lumdur*. Bu da kelâmın problemlerinin daha geniş olmasına neden olmaktadır. Çünkü mevcut veya ma'lumun problemleri akîdelerin problemlerinden daha fazla olacaktır. Ayrıca kelâm, ortak problemleri küllî bir tarzda çözmesi yönünden de akâiden ayrılmaktadır.

Kelâm ve akâid arasındaki en belirgin farklılık yöntem ortaklığında ortaya çıkmaktadır. Nitekim kelâm nazar ve istidlâl yöntemini kullanırken akâid buna başvurmaz. Hatta kelâm ve akâid arasındaki bütün ortaklıkları eksik kılan onların yöntemleridir denilebilir. Çünkü konu, problem ve gayedeki farklılık yöntem kaynaklı yaklaşım farklılığıdır. Bu durumu iki ilmi gayesi ve yöntemi bakımından kıyasladığımızda daha iyi gözlemliyoruz. Buna göre kelâm doğru akîdeyi tahkik ile elde etme gayesiyle nazar ve istidlâl yöntemini kullanırken, akâid

⁴⁴ Mehmet Hayri Kırbasoğlu, "İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit: "Ashâbü'l-Hadis'in Akâid Edebiyatı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 5 (1987), 80.

⁴⁵ Yusuf Erdem Gezin, "Hanefî Mezhebinde Kurala Aykırılıktan (İstihsan) Kurala (Kıyas) Dönüşü", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 181-186.

doğru akîdeyi taklit ile tesis etmek üzere naslara ve sınırlı ilkelere atıfta bulunur. Bu nedenle kelâm ve akâidin asıl ayrıştıkları noktanın yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Hatta diğer hususlardaki ayrışmayı da yöntemsel farklılığa indirgeyebiliriz. Bu yönüyle yöntemsel ayrışma konu, ilke, problem ve gayedeki ayrışmayı tamamlayan bir mahiyete sahiptir diyebiliriz.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *er-Red ale'l-cehmiyye ve'z-zenâdika*. Riyad-Suudi Arabistan: Dâru's-sebât li'n-neşr ve't-tevzi', 2003.
- Coşkun, İbrahim. "Seyfuddin El-Âmidî'nin Allah Tasavvuru". *Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu*, 151-167.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2013.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *Şerhu'l-mevâkif: Mevâkif Şerhi*. çev. Ömer Türker. III Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2. Basım, 2021.
- Çelebi, İlyas. "Akâidenin Kelamlaşması ve Kelâmın Akâideleşmesi Süreci Üzerine". *Kelâm Araştırmaları Dergisi/ Kader II/1* (2004), 23-26.
- Çelebi, İlyas - Erel, Sami Turan. "Geçmiş ile Bugün Arasında Kelâm İlmi ve Yöntem Sorunu". *Kelâm İlminde Metodoloji Sorunu*, 23-34.
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Kelam el kitabı*. Ankara : Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Erdemci, Cemalettin. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Dem, 2012.
- Fârâbî, Ebû Nâsr el-. *İhsâü'l-ulûm*. Lübnan: Beyrut : Dar ve Mektebetü'l-Hilal, 1996.
- Fârâbî, Ebû Nâsr el-. *Kitabu'l-Burhan = Burhan kitabı*. çev. Ömer Türker - Ömer Mahir Alper. İstanbul: Klasik, 4. Basım, 2017.
- Gazzâli, Ebû Hâmid el-. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. Dâru'l-minhâc, ts.
- Gazzâli, Ebû Hâmid el-. *el-Munkız mine'd-dalâl ve'l-muvassıl ilâ zi'l-izzeti ve'l-celâl*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy, 2001.
- Gazzâli, Ebû Hâmid el-. *Mustasfa : İslâm hukukunun kaynakları*. çev. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik, 3. Basım, 2019.
- Gezgin, Yusuf Erdem. "Hanefî Mezhebinde Kurala Aykırılıktan (İstihsan) Kurala (Kıyas) Dönüş". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 179-203.
- Güdeklî, Hayrettin Nebi. *Kelâmın Tümel Bir Disiplin Olarak İnşâsı*. Marmara Üniversitesi, Thesis, 2015.
- Harisi, Muhammed Kasım Abduh el-. *Muhaddislerin nazarında İmam Ebu Hanife (r.a.): Mekanetü'l-İmam Ebi Hanife beyne'l-muhaddisin*. çev. Ahmet Yücel, İbrahim Tüfekçi. II Cilt. İstanbul : Misvak Neşriyat, 2004.
- İbn Sina, Ebû Alî Hüseyin b Abdillâh b Alî b Sînâ. *Kitâbu's-Şifa : Metafizik*. II Cilt. İstanbul: İstanbul : Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2017.
- Îcî, Adudüddin el-. *el-Mevâkif fi ilmi'l-keâm*. Beyrut-Lübnan: Âlemu'l-Kütüb, ts.
- Kadi Abdülcebbar. *Şerhü'l-Usûli'l-hamse : Mu'tezile'nin beş ilkesi (Mu'tezile'nin beş esasının açılımı) (metin-çeviri)*. çev. İlyas Çelebi. II Cilt. İstanbul: İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karadağ, Çağfer. "Yakin ve İtikad". *Kelâmda Bilgi Problemi (Sempzoyum)*, 231-241.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Koca, Muhammed Ali. "Akaid-Kelâm İlişkisi Bağlamında Akaid Literatürünü Okumak: İcî'nin Akaid Risâlesi Örneği". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-Îcî*. ed. Eşref Altaş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
- Kutluer, İlhan. "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-Zunûn'un Mukaddimesinde 'el-İlm' Kavramı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 79-99.
- Kutluer, İlhan. "Mebde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/210-211. Ankara: TDV

Yayımları, 2003.

Osman b. Saîd ed-Dârimî. *er-Red ale'l-cehmiyye*. Kuveyt: ed-Dâru'l-selefiyye, 1985.

Pekdoğru, Yakup. *Tasavvuf Düşüncesinde Marifet*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.

Şimşek, Murat. "Mevzû-Mebâdî-Mesâil-Gâye Bağlamında Fıkıh ve Usûlü". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 61-80.

Taftazânî, Sadeddin et-. *Şerhu'l-akâid*. çev. Taha Hakan Alp. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 5. Basım, 2018.

Taftazânî, Sadeddin et-. *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâu't-türâsü'l-arabî, 2014.

Tahâvî, Ebû Ca'fer et-. *el-Akâidetü't-tahâviyye: Beyânü akâideti Ehl-i Sünne ve'l-cema'a*. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1995.

Topaloğlu, Bekir. "er-Red ale'l-Cehmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/512-513. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Topaloğlu, Bekir. "er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Topaloğlu, Bekir. "Tecdü'l-İ'tikâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/250-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Türker, Ömer. "Metafizik Nedir? İbn Sînâ'nın Kitâbu'ş-Şifâ el-İlâhiyyât'ı Bağlamında Bir Tahlil". *Diyanet İlmî Dergi* L/1 (2014), 15-26.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Akaid İlminde Vahyin ve Aklın Yeri". *Akaid ve Kelâm İlminde Vahyin ve Aklın Yeri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*. 29-46. İstanbul: Ensar, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki. "el-Akâidetü'n-Nizâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/258. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Yavuz, Yusuf Şevki. "el-İhtilâf fi'l-Lafz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Kelâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/196-203. Ankara: TDV Yayınları, 2002.